

ULOGA SAVJESTI U ETIČKOM PROSUĐIVANJU I DJELOVANJU*

IRIS TIĆAC

ANA GUŠIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za filozofiju
University of Zadar, Department of philosophy

UDK: 17.024.1

Pregledni članak / *Review*

Primljeno / *Received*: 14. XI.2007.

Nakana je ovog rada pružiti doprinos boljem razumijevanju savjesti i njene uloge u etičkom prosuđivanju i djelovanju. Savjest je posljednja instanca u prosuđivanju ljudskog djelovanja. Opće je poznato i prihvaćeno da čovjeka obvezuje samo njegova savjest. No, upravo stoga valja promisliti što se uistinu može smatrati sudom savjesti. To je posebice aktualno danas kada se nerijetko previđa da je savjest subjektivna norma, te da i sama treba biti normirana. Budući da savjest nije uvijek ispravna, posebna se pozornost posvećuje i odgoju savjesti. Rad se pritom oslanja poglavito na djela Tome Akvinskog, Immanuela Kanta i zastupnika etike situacije.

KLJUČNE RIJEČI: *ćudoredne kreposti, istina, odgoj savjesti, pogrešna savjest, savjest.*

UVOD

Ćovjek u životu mora donositi brojne odluke, a pritom se u odlučivanju poziva na svoju savjest, što do izražaja dolazi u izjavama kao što su: "to mi moja savjest ne dopušta", "postupio sam u skladu sa svojom savješću". No, treba se zapitati koliko smo uopće svjesni stvarne uloge savjesti u moralnom odlučivanju i djelovanju. Savjest je, svakako, glas koji treba slušati, no, je li ona dostatna norma moralnosti? Već iskustvena činjenica koja do izražaja dolazi u izjavi "savjest me progoni što sam tako postupio", ukazuje na to da savjest može biti pogrešna. Iako nedvojbeno ćovjek ne može donositi odluke drukčije doli u suglasju sa svojom savješću, potrebno je voditi računa o tome da je tu rijeć o subjektivnoj normi moralnosti. Savjest ne može biti zadnja i jedina norma ćudorednosti jer je za ispravnu savjest nužno da se oslanja na objektivne i univerzalne norme ćudoređa. "Kada bi savjest bila ujedno norma moralnosti, ne bismo imali mogućnost osporavati ispravnost nećijeg moralnog djelovanja. Svako bi pozivanje na vlastitu savjest kao normu moralnosti tada isključivalo mogućnost kritike". Osim toga, sve je više slučajeva zanemarivanja ili

* Rad je koautorski, nastao iz diplomskog rada "Uloga savjesti u etičkom prosuđivanju i djelovanju" studentice Ane Gušić i mentorice doc.

dr.sc. Iris Tićac, obranjenog 4. listopada 2007. godine na Odjelu za filozofiju Sveučilišta u Zadru.

"otupljivanja" savjesti. U utrci za materijalnom dobiti mnogi se drže makijavelističke formule prema kojoj cilj opravdava sredstva, a osjetljivost za glas savjest često se tumači kao slabost i put u neuspjeh. Zato je nužno uvijek iznova postavljati pitanja o ulozi savjesti u etičkom prosuđivanju i djelovanju, što je i cilj ovog rada.

Rad se u nastojanju da iznese temeljna pitanja o savjesti oslanja na neke od filozofskih klasika koji su posvetili pozornost ovom fenomenu.

1. POVIJESNO-POJMOVNO ODREĐENJE SAVJESTI

Što je konkretno fenomen savjesti, to je svakom čovjeku neposredno poznato iz vlastitog nutarnjeg iskustva. "U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro, a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našega srca: čini ovo, a izbjegavaj ono" (Ivan Pavao II., 1998:82).

1.1. ODREĐENJE POJMA SAVJESTI

Ponajprije, savjest nam se očituje kao "neko nutarnje svjetlo, koje u određenim prilikama iskrsne u našoj svijesti. U tom svjetlu mi s većom ili manjom jasnoćom, ne zaključivanjem, nego nekom neposrednošću i intuitivnošću, razabiremo čudorednu kvalitetu određenog čina, tj. dođe nam do svijesti da je djelo koje upravo treba da izvedemo dobro ili zlo" (Ivan Pavao II., 1998:82). Ovdje je riječ o najdubljoj razini savjesti za koju tradicija rabi izraz *synteresis*, a koji potječe od grčke riječi *syntereo*, što znači čuvam i *syneidesis* (od *sineid* što znači suznati, biti svjestan, svijest i savjest). U tako shvaćenoj savjesti pohranjena su prva moralna načela, od kojih je temeljni princip "Dobro treba činiti, a zlo izbjegavati". Ona se još naziva prāsavjest, iskra i svjetlo savjesti.

U romanskom jeziku naziv savjest potječe od latinskog izraza *conscientia* koji znači su-znanje. Savjest se razumijevala u dvostrukom smislu: kao svijest i kao savjest. Pojam *conscientia* koristio je Seneka, dok Ciceron govori i o grižnji savjesti (*morderi conscientia*).

1.2. RAZLIČITA TUMAČENJA SAVJESTI

Iako približno značenje onoga što danas nazivamo savješću nalazimo i u Aristotelovu pojmu *phronesis*, čin savjesti se razlikuje od čina razboritosti. Razboritost je habitus, a savjest nije ni sposobnost ni habitus, nego označuje čin koji se sastoji u primjeni habitusa ili znanja na konkretno djelovanje. Zbog toga se savjest označuje i terminom *conscientia*. U Aristotela nećemo naći eksplicitnu analizu suda savjesti. Ipak, moguće je reći da je on uočio fenomen savjesti u svojoj analizi neumjerenog čovjeka "akrates". Za Stagiranina neumjeren je onaj koji, doduše, posjeduje čudoredno znanje i time zna kako bi trebao djelovati, odnosno da čini loše, ali to znanje ne primjenjuje na izbor i djelovanje, te griješi pod utjecajem strasti.

Rasprava o savjesti bila je najzastupljenija kod skolastičkih filozofa. Kada se govori o savjesti, ponajprije valja razlikovati dva značenja uporabe termina "savjest". O savjesti se

može govoriti kao o urođenoj sposobnosti razlikovanja dobra i zla i kao primjeni znanja na konkretno djelovanje. Ovo opće znanje o moralnim vrijednostima srednjovjekovni su mislioci razlikovali od same savjesti (*conscientia*). Kod Locka i Durkheima savjest se shvaća kao proizvod odgoja i društva. M. Heidegger savjest vidi kao svjestan odnos prema vlastitoj egzistenciji pomoću kojega se odmičemo od neautentičnog, neosobnog načina egzistiranja. Za J.J. Rousseaua čini savjesti nisu sudovi nego čuvstva, dok je sama savjest božanski instinkt. Suprotno tome I. Kant isključuje iz savjesti svaki čuvstveni element. Za Kanta je savjest funkcija autonomnog uma.

2. RAZLIČITA SHVAĆANJA SAVJESTI U FILOZOFIJI

Okvir rada ne dopušta nam izložiti sva tumačenja savjesti u povijesti filozofije, te se stoga usredotočujemo na tri različita, ali paradigmatična shvaćanja, a to su učenje Tome Akvinskog, I. Kanta i zastupnika etike situacije.

2.1. SHVAĆANJE SAVJESTI U TOME AKVINSKOG

Prvi put o savjesti Toma Akvinski govori u djelu *De Veritate*: "Naime, kao što u ljudskoj duši postoji izvjesna naravna sposobnost kojom čovjek spoznaje načela teorijskih znanosti, a to zovemo umnost načela, tako je u ljudskoj duši izvjesna naravna sposobnost prvih činidbenih načela, a to su naravna načela naravnog zakona. Ta sposobnost pripada prasavjesti" (Akvinski, *De Ver.* q.16 a.1.). Prasavjest je, dakle, urođena sposobnost ljudskog uma kojom on spoznaje temeljna moralna načela. Moralni sud prasavjesti se nikad izravno ne odnosi na neko konkretno djelovanje, on je općenit i pomisliv samo u obliku načela.

Pojam *conscientia* Toma tumači kao savjest u užem smislu. Polazeći od etimologije riječi *conscientia* (sa-vijest, su-znanje), Toma njome označuje znanje ili spoznaju u nekakvu odnosu prema drugom (*cum alio scientia*), znanje u vezi s nekim ili nečim na koga ili na što treba to znanje primijeniti. Već i etimologijsko značenje riječi "savjest" govori da je ona čin razuma, čin razumnog bića koji svoje znanje primjenjuje na osobe, stvari, čine i sebe samog. Toma se pita treba li u savjesti vidjeti sposobnost duše (*potentia*), *habitus* ili djelatnost (*actus*) i odlučuje se za savjest kao *actus*.

Conscientia primjenjuje opća načela na pojedinačno djelovanje, odnosno situaciju. "Savjest nije ništa drugo nego primjena znanja na neki posebni čin ... Savješću se primjenjuje spoznaja prasavjesti, te isto tako spoznaja više i niže umnosti, na neki pojedinačni čin koji treba prosuditi. No, budući da je čin pojedinačan, a prasavjest postoji kao opći sud, ne može se primijeniti sud prasavjesti na čin ako se ne pretpostavi nešto pojedinačno..." (Akvinski, *De Ver.* q.17 a.2.). *Conscientia* je, dakle, uvijek primjena nekog znanja na pojedinu situaciju. Ta se primjena znanja prema Tomi događa na tri načina: "Prvo, priznanjem da smo učinili ili da nismo učinili neko djelo ... u tom slučaju kažemo da savjest 'svjedoči'. Drugo, donošenjem suda posredstvom savjesti da smijemo ili da ne smijemo učiniti neku stvar; u tom slučaju kažemo da savjest 'potiče' ili 'veže'. Treće, donošenjem suda posredstvom savjesti da je neko djelo učinjeno dobro ili loše; u tom slučaju kažemo da ona 'opravdava' ili 'optužuje' ili 'grize'" (Akvinski, *Sth* q.79 a.13). Savjest označuje čin razuma, ali ona nije neka posebna moć (kao što su razum i volja), niti *habitulano* i trajno znanje što ga je čovjek već stekao i koje trajno posjeduje. Savjest je uvijek primjena nekog znanja i to znanje u

savjesti uključuje tri razine: *synderesis*, *sapientia* i *scientia*. Conscientia, dakle, primjenjuje apriorno čudoredno znanje (*synderesis*) na konkretno djelovanje u danoj situaciji tako što ga diferencira na temelju osobnih svjetonazornih uvjerenja (*sapientia*) i konkretizira na temelju poznavanja situacije (*scientia*).

Ako su analize pokazale da je savjest shvaćanje čudorednog dobra, tj. općih principa i prosudba djelovanja u pojedinačnom, to ne znači da je riječ o dvije savjesti, nego o dvije forme ili dva stupnja iste savjesti. Istovremeno valja naglasiti da su obje forme ipak različite, tako da su u tradiciji s pravom zadobile različite nazive: jedno je "synderesis", a drugo "conscientia", tj. savjest u užem smislu.

Prema učenju Tome Akvinskog sindereza je kao spoznaja najopćenitijih moralnih načela nepogrešiva, u suprotnom moralnost gubi svako utemeljenje. Savjest ne prosuđuje što je (za) činiti u smislu operativne konkretizacije intendiranih ciljeva. To je stvar razboritosti. No, zbog utjecaja određenog svjetonazora (*sapientia*) i empirijskog znaja (*scientia*) otvara se mogućnost pogreške. Do pogreške može doći i kod pogrešne primjene nekog načela. Savjest može biti pogrešna zbog dvaju razloga: ili naše znanje nije ispravno ili smo u prosuđivanju onoga što treba učiniti bili nedostatno pažljivi, prebrzi, bez ozbiljna promatranja. Kada Toma Akvinski kaže da uzrok pogrešnoj savjesti često može biti neznanje, pritom ukazuje na razliku između savladivog i nesavladivog neznanja. Savladivo neznanje odnosi se na nešto što je unutar granica naših mogućnosti, te smo dužni takvo neznanje ispraviti. Pojedinka koji je pogrešno postupio zbog savladivog neznanja, moramo držati odgovornim. Suprotno tome, nesavladivo neznanje uzrokovano je čimbenicima koji su izvan naših moći. Da li nas takva pogrešna savjest obvezuje? Tomin je odgovor pozitivan iz sljedećeg razloga: savjest može pogriješiti iz nesavladivog neznanja. Tu je "i najjača volja nemoćna". Ustrajna će volja moći pokrenuti razum da ponovo i dalje istražuje. Ali i poslije toga daljnijega i opetovanog razumskog istraživanja razum će se uvijek, konačno, naći u istoj situaciji: ili će morati ili neće moći shvatiti, bez obzira na to što volja hoće ili neće. Dobro ili zlo nalazi se izvorno isključivo u volji. Naša je volja vođena sudom razuma i ono što je odlučujuće nije samo razlikovanje nečega što je po sebi dobro od onog što je po sebi loše, već i način na koji to razum shvaća. Moguće je da razum iz neznanja prihvati kao dobro nešto što je po sebi loše. U tom slučaju radi se o pogrešnoj savjesti koja također obvezuje, ali ne po sebi već akcidentalno. Tako Toma dolazi do zaključka da "ispravna savjest obvezuje po sebi, a pogrešna samo akcidentalno" (Akvinski, De Ver. q.17 a.4.). Savjest koja je u zabludi uslijed nesavladiva neznanja ne gubi od svog dostojanstva. No, s tim u svezi, Toma upozorava da se "to ne može reći kad se čovjek malo brine da traži istinu i dobro i kad savjest zbog grešne navike pomalo postaje gotovo slijepa". U tom slučaju pojedinac je propustio učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi pribavio istinito znanje svojoj savjesti, te ga stoga treba držati odgovornim jer je slijedio pogrešnu savjest. Naime, taj je pojedinac svojevoljno u neznanju o nečemu što ga vlastita savjest obvezuje znati. Kada je riječ o nesavladivu neznanju, A. Šuštar ističe kako se "tamo gdje je čovjek stvarno premalo informiran ili gdje mu se svjesno ili u zloj namjeri onemogućuje ili uskraćuje poznavanje stvarnosti, griješi protiv slobode njegove savjesti".

Ipak, svaki je čovjek odgovoran za svoje znanje i za njegovanje vlastite savjesti. Ako je neznanje rezultat vlastitog nemara, pogrešna nas savjest ne opravdava. Štoviše, "zabluda može i povećati krivnju, posebice kada čovjek ne želi znati je li neki čin dopušten ili nije, jer kad bi to doznao, morao bi odustati od svoje namjere".

2.2. SHVAĆANJE SAVJESTI U IMMANUELA KANTA

Kant o savjesti raspravlja u okviru svog uvoda u kreposni nauk. Ona spada, pored moralnog osjećaja, ljubavi prema bližnjemu i samopoštovanja, u takva moralna svojstva koja nisu obvezatna te "netko kome nedostaju ne može ni biti dužan da ih ima" (Kant, 1999: 185). Razlog leži u tome što se "moralnost na njima temelji kao na *subjektivnim*, a ne objektivnim uvjetima osjetljivosti za pojam dužnosti" (Kant, 1999: 185). Drugim riječima, savjest je za Kanta prirodna duševna sklonost koja ljude čini osjetljivim za djelovanje pojmova dužnosti. Svaki čovjek kao čudoredno biće iskonski nosi savjest u sebi, te ne postoji dužnost da se ona pribavi: "Obveza da se ima savjest značila bi koliko i dužnost da se priznaju dužnosti. Jer savjest je praktički um koji čovjeka u svakom slučaju nekog zakona upozorava na njegovu dužnost da se oslobodi optužbe ili da se osudi. Ona se, dakle, ne odnosi na neki objekt nego samo na subjekt (tako što svojim činom potiče moralni osjećaj); prema tome ona je neizbježna činjenica, a ne obveza i dužnost" (Kant, 1999: 186).

Kant savjest određuje kao nutarnje sudište. Savjest je sudnica u kojoj je razum zakonodavac, moć suđenja tužitelj, a um sudac: "Svaki pojam dužnosti sadrži objektivno primoravanje pomoću zakona (kao moralnog imperativa koji ograničuje našu slobodu) i pripada praktičkom razumu koji daje pravilo; ali unutarnje uračunavanje nekog čina kao slučaja podvrgnutog zakonu pripada rasudnoj snazi koja kao subjektivni princip uračunavanja djelovanja pravomoćno sudi o tome da li se ono zbilo kao čin (kao djelovanje podvrgnuto zakonu ili nije; potom slijedi zaključak uma ili presuda, tj. povezivanje pravnog učinka s djelovanjem (osuda ili oslobođenje), a sve se to odvija u sudskom postupku, pred moralnom osobom koja zakonu pribavlja učinak, zvanom sud (forum). Svijest o unutarnjem sudu u čovjeku ('pred kojim se njegove misli međusobno optužuju ili opravdavaju') jest savjest" (Kant, 1999: 222).

O savjesti Kant raspravlja također kada govori o čovjekovoj dužnosti prema samome sebi. Kant razlikuje unutar klase dužnosti prema sebi, moralne dužnosti i nesavršene dužnosti prema sebi u pragmatičkom pogledu. Ali postoji jedna dužnost prema sebi koja je za Kanta temeljna, a to je dužnost koju čovjek ima prema sebi kao prirodni sudac nad samim sobom. Ta je dužnost usko povezana sa savješću. Naša je dužnost sva svoja djelovanja postavljati pred nutarnjeg suca u nama, te slušati presudu savjesti koja nas oslobađa ili osuđuje.

Kant uviđa da se pojam dužnosti prema samome sebi može pogrešno protumačiti podrazumijevajući da čovjek može samog sebe odriješiti takve dužnosti kad mu se prohtije. Zato ističe da moralni zakonodavac u nama na neki način nije ista osoba kao i subjekt kojega taj zakon obvezuje. Savjest je za Kanta intelektualna osobina koja je također moralna zato što je predodžba o dužnosti. Posebna je po tome "što čovjeka njegov um primorava da njezin posao izvrši *kao po nalogu neke druge osobe*, iako se radi o nečemu što on obavlja sam sa sobom" (Kant, 1999: 222).

Kao i kod Tome i kod Kanta nailazimo na pitanje može li savjest biti pogrešna. Kant je uvjerenja da je pogrešna savjest nemoguća. Budući da je za Kanta savjest odvojena od moralnog suda, on tvrdi da ta prosudba može biti pogrešna a da savjest nije pogrešna. Za Kanta je, naime, savjest više proces moralne refleksije koja se koristi moralnim sudom u donošenju presude o nekom djelovanju. Za njega je pogrešna savjest apsurd,

tj. "...besmislica. Jer u objektivnom sudu o tome je li nešto dužnost ili nije, čovjek se zacijslo katkada može varati; ali ne mogu se varati u subjektivnom sudu o tome jesam li to usporedio sa svojim praktičnim (ovdje prosudbenim) umom kako bih donio taj sud, jer tada praktično ne bih ni sudio; a u tom slučaju ne bi bilo ni zablude ni istine" (Kant, 1990: 186-187).

2.3. SHVAĆANJE SAVJESTI U ETICI SITUACIJE

Etika situacije ne predstavlja tek jednu filozofsku teoriju, nego prije rašireni življeni stav prema čudorednim problemima. Radi se o shvaćanju koje se najprije razvijalo u književnosti, a zastupali su ga književnici poput F. Mauriaca, Grahama Greena i dr. Danas je etika situacije prerasla u življeni stav, ušla u mentalitet. Njemački etičar Dietrich von Hildebrand ne osporavajući neke pozitivne elemente etike situacije kao što je protivljenje svođenju moralnosti na legalnost, ipak smatra da se u nekih predstavnika etike situacije to protivljenje zaoštrilo do neprihvatljivih krajnosti. Etici situacije Hildebrand na prvom mjestu zamjera isključivanje svih zapovijedi i obveze, te općih principa iz čudoređa: "Koliko je opravdano protivljenje 'legalizmu', težnji da se čudoredno promatra u čisto juridičkom svjetlu, toliko je kobno nastojanje da se moment 'trebanja', obveze isključi iz čudoredne sfere" (Hildebrand, 1973: 127). Zastupnici etike situacije to opravdavaju pozivajući se na činjenicu da čovjek djeluje u neponovljivim, jedinstvenim situacijama koje od njega traže jedinstveni odgovor. Iako je, nedvojbeno, istina da čovjek djeluje u jedinstvenoj situaciji, to ne znači da i u takvoj situaciji ne treba svoju odluku donositi u svjetlu općih čudorednih principa. "Da bih npr. znao u kom slučaju moram svoj život riskirati a u kojem mi nije dopušteno tako činiti, moram najprije uopće znati da nemam slobodu samovoljno raspolagati svojim životom. Drugo, moram znati koja dobra opravdavaju ulog mog života, npr. spašavanje života drugoga ..." (Hildebrand, 1973: 133).

Predstavnici etike situacije smatraju da je u odlučivanju važna samo intencija i iskreni odgovor. Pritom se intencija shvaća u smislu poslušnosti savjesti koja se više ne ravna ni po kakvim općim principima. Savjest je u situacijskoj etici shvaćena kao posljednja instanca i posljednji kriterij moralnog djelovanja. Suprotno njihovu pogrešnom poimanju savjesti Hildebrand ističe da nije savjest ta koja spoznaje vrijednosti nego ih pretpostavlja. Treba imati na umu da je savjest subjektivna norma koja se u svojim prosudbama mora osloniti na općevažeće vrijednosti i norme, jer ona nije "organ spoznaje vrijednosti". Ona je subjektivna norma, te i sama treba biti normirana. Da savjest nije "organ opažanja čudorednih vrijednosti, proizlazi i iz toga što se glas savjesti isključivo odnosi na naš vlastiti čin, a ne na čin drugoga". Pored toga "savjest koja se ne bi hranila moralnim zapovijedima, i shvaćanjem čudoredno relevantnih vrijednosti bila bi slijepa. A onaj tko je slijep za vrijednost čini loše bez savjesti. Dokle god se radi o čudorednoj nevrijednosti za koju je netko slijep, on neće primiti upozorenje savjesti" (Tićac, 2001: 214).

Jedna od temeljnih funkcija savjesti sastoji se u tome da "nas ona u zadanoj situaciji upozorava na čudoredno zle čine i da nas potiče na ostvarenje dobra". Ali ona "treba biti vođena umnim uvidom. Samo tako bit će vođena prema dobru 'po sebi', tj. neće ostati vođena situacijskim interesom i time vječno zarobljena u situacije, u svrhovitosti i u svijet imanencije" (Oslić, 2002: 275).

Budući da je subjekt svjestan moralnog zakona u savjesti, subjekt priznaje moralni zakon kao vlastiti. Ali time čudoredni zakon ne postaje nečim puko "subjektivnim". On

je, suprotno tome, objektivna norma koja se temelji u samoj ljudskoj naravi. Time se pokazuje da su današnja shvaćanja koja suprotstavljaju savjest i moralni zakon neodrživa. Naravni je zakon zapovijed i propis pravilnog uma ukoliko izriče naravnu sklonost racionalne naravi prema dužnom činu i cilju. Toma ga opisuje kao "naravno svjetlo uma u kojem razlikujemo ono što je dobro od onoga što je zlo". Čovjekova istinska moralna autonomija ne znači odbacivanje, već prihvaćanje moralnog zakona. Savjest ne dokida našu slobodu dok je veže i obvezuje, već je zapravo utvrđuje. Razlog tomu leži u činjenici da je snaga njezine obveze zapravo snaga istine. U enciklici *Sjaj istine* papa Ivan Pavao II. razmatra, za ispravno poimanje uloge savjesti, važno pitanje odnosa slobode i istine. Upozoravajući na radikalnu subjektivizaciju pojma moralne prosudbe, on kaže: "Tvrdnji o dužnosti da se slijedi vlastita savjest nezasluženo se pridodaje tvrdnja kako je moralna prosudba istinita zbog same činjenice da proizlazi iz savjesti" (Ivan Pavao II, 1998: 51). No, savjest nije uvijek ispravna i stoga se ona nužno mora oslanjati na objektivnu istinu.

3. VRSTE SAVJESTI

Savjest je fenomen *sui generis*. Kao što smo već istaknuli, ona se pojavljuje u dva oblika. Prva je forma savjest kao "synderesis". Radi se o shvaćanju općih praktičkih principa primjereno umu. U svojoj prvotnoj formi ona je praktička svijest o čudorednom dobru. Savjest u drugoj formi je primjena znanja o općim čudorednim principima na konkretno djelovanje. Čudoredni principi i čudoredne dužnosti ne spoznaju se putem savjesti u užem smislu riječi. Iako je savjest čin suda, ona nije spoznajni organ. Čin savjesti je čin poslušnosti prema istini i istovremeno najviši čin odgovornosti, vladanja i raspolaganja sobom.

S obzirom na čine na koje su odnosi sud savjesti razlikuje se savjest koja prethodi činu (*conscientia antecedens*) i savjest poslije čina (*conscientia consequens*).

S obzirom na sklad suda savjesti s objektivnom moralnošću razlikuje se ispravna i pogrešna savjest. Ispravna savjest je ona koja ispravno primjenjuje kriterije i norme po kojima treba djelovati, tj. ona koja je u suglasju s objektivnom istinom. Drugim riječima, ispravna savjest je ona kod koje se sud slaže s objektivnom moralnošću. Kada postoji nesuglasnost između savjesti i objektivne istine, govorimo o neispravnoj ili pogrešnoj savjesti. Pogrešna savjest je stanje u kojem pojedinac vjeruje da je neko djelovanje moralno ispravno kada to zapravo nije. Ipak, treba imati na umu da nikada nije prihvatljivo miješati 'subjektivnu' pogrešku o moralnom dobru s objektivnom istinom koja se pred čovjeka racionalno postavlja na temelju njegove svrhe, niti izjednačavti moralnu vrijednost čina izvršenog s istinitom i ispravnom savješću, s onim činom kojega je čovjek izvršio slijedeći sud pogrešne savjesti.

Za osobu koja pretjeruje u svijesti o vrednovanju vlastitog moralnog djelovanja kažemo da ima skrupuloznu savjest. Uzrok ovakvoj savjesti, koja osobu može učiniti nesposobnom da djeluje bez stalne zabrinutosti kako čini nešto loše, te stalnog preispitivanja moralnosti trivijalnih postupaka, može biti izražena nesigurnost ili strah od autoriteta.

Ovoj savjesti suprotna je savjest preopuštene, površne ili nemarne osobe. Tu se radi o neosjetljivosti za određene moralne norme ili vrijednosti. Do neosjetljivosti često dolazi zbog dugotrajnog djelovanja protiv moralnih normi. Takvu savjest nazivamo površnom ili popustljivom.

Prema odlučnosti kojom savjest sudi razlikuje se sigurna i nesigurna savjest.

Ako netko dvoji oko ispravnosti prosudbe vlastite savjesti, njegova je moralna dužnost ukloniti tu dvojbu prije djelovanja. Budući da svaki čovjek stoji pred izazovom kako postići i sačuvati ispravnu savjest, važan je odgoj savjesti.

4. ODGOJ SAVJESTI

Činjenica je da ne možemo tvrditi da je savjest kod svih ljudi jednako osjetljiva. Pod savješću razumijemo prirodenu dispoziciju (*synderesis*). Kao i svaku sposobnost, tako i savjest valja odgajati.

4.1. VAŽNOST ODGOJA SAVJESTI

Kako će se savjest kao dispozicija razvijati, ovisi i o okolnostima. Savjest je izložena raznim utjecajima, počevši od društva, običaja, javnog mnijenja, lošeg odgoja, navika i strasti. Savjest je također ugrožena čovjekovom biološkom i psihološkom prirodom. Pritom se misli na strasti, osjetne težnje i zle navike, pod čijim utjecajem volja ne sluša glas savjest. Kako bi nadvladao sve ono što njegovu savjest ugrožava, svaki je čovjek pozvan i sam ustrajati u nastojanju da oblikuje ispravnu savjest.

Što sve uključuje odgoj savjesti? A. Šuštar razlikuje šest razvojnih slojeva odgoja savjesti. To su: razvitak osobne klice savjesti, priopćavanje moralnog znanja, motiviranje, uvježbavanje prosuđivanja i učvršćivanje odluke savjesti. Razvitak osobne klice savjesti sastoji se u učvršćivanju čovjekove ljubavi prema dobru te u poticanju da traži i želi dobro. Ljestvica vrijednosti koja je mjerilo moralne odluke nije subjektivna, već je određena u objektivnom redu vrijednosti i kao takva upisana u ljudsku narav. Zato se odgoj savjesti sastoji i u upoznavanju pojedinca s općevažećim poretком vrijednosti, tj. s objektivnom normom. No, pored etičkog znanja, potrebno je pokrenuti i nutarnju motivaciju da se dobro čini, ne zato što je zapovjedbno, već zato što je u sebi dobro. Stoga valja odgajati dobru volju. Nadalje, potrebno je da se pojedinac uvježba u prosuđivanju, tj. da postane sposoban ispravno prosuditi pojedinu situaciju u svjetlu etičkih normi. Stoga je potrebno da se razum obogaćuje uvijek novim spoznajama. Danas su ljudi često nesigurni u odlukama savjesti. Za čvrstoću odluke savjesti potrebno je uvjerenje da postoji objektivni moralni red. Potrebno je, također, jačati povjerenje u vlastite sposobnosti. Čovjeka "treba neprestano upozoravati na dužnost da odgaja svoju savjest istančavajući je, brinući se za to da uvijek bude iskrena, istinita i budna" (Šuštar, 1983: 23). Iz rečenog jasno slijedi da u odgoju savjesti važnu ulogu imaju znanje i kreposti.

U oblikovanju ispravne savjesti značajna je uloga kreposti. Kao stalne stečene sklonosti da činimo dobro, kreposti nas drže otvorenim za moralne vrijednosti. To savjesti omogućuje da ispravno sudi o moralnim vrijednostima, a volji da slijedi taj sud. Ljubav prema dobru omogućuje da ga savjest u konkretnoj situaciji ispravno spozna, a volja prihvati. U tome se sastoji povezanost ispravne savjesti s krepošću ljubavi. Za formiranje ispravne savjesti značajna je i krepost pravednosti. Budući da često nismo sigurni u ishod svog djelovanja, u donošenju odluka često je potrebna hrabrost, odvažnost. Za oblikovanje i očuvanje ispravne savjesti važna je krepost razboritosti. Ona utvrđuje na koji se način

i kojim sredstvima treba postići ono što nalaže savjest. "Istinska i prava odluka savjesti mora biti razborita, uzimajući primjereno u obzir sve okolnosti i elemente, promatrajući ih u njihovoj složenosti i ne previđajući potrebne razmjere. Budući da je razboritost jedna od stožernih kreposti ona je temelj svakog ljudskog djelovanja" (Šuštar, 1983: 21).

LITERATURA

- Aristotel (1982) *Nikomahova etika*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.
- Akvinski, T. (1932) *Summa theologiae*, Taurini, Marietti.
- Akvinski, T. (1964) *Quaestiones Disputatae De Veritate*. Taurini-Romae, Marietti.
- Hildebrand, D. von (1971) *Situationsethik und kleinere Schriften*, Stuttgart, W. Kohlhammer.
- Ivan Pavao II (1998) *Veritatis splendor*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Kant, I. (1999) *Metafizika čudoređa*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Kozelj, I. (1998) *Savjest. Put prema Bogu*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Macan, I. (1996) *Savjest – norma moralnog djelovanja*. u: Steiner, M. (ur.), *Ljepota istine*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Oslić, J. (2002) *Izvor budućnosti*, Zagreb, Demetra.
- Talanga, J. (1999) *Uvod u etiku*, Zagreb, Biblioteka Filozofija.
- Tićac, I. (2001) *Uvod u etičku misao Dietricha von Hildebranda*, Rijeka, Radovi Teologije u Rijeci.

THE ROLE OF CONSCIENCE IN ETHICAL JUDGMENT AND ACTIONS

SUMMARY

The purpose of this paper is to contribute to the better understanding of conscience and its role in ethical judgment and actions. Conscience is the last resort in the judgment of human actions. It is generally known and accepted that a person is only restrained by his conscience. Precisely for that reason it is necessary to consider what can actually be considered the judgment of conscience. That is especially important nowadays when people frequently forget that conscience is a subjective norm and thus needs to be normalized itself. Since conscience isn't always right, special attention is paid to the forming of conscience by upbringing. The paper is based mainly on the works of Thomas Aquinas, I. Kant and the proponents of situation ethics.

KEY WORDS: *conscience, forming conscience by upbringing, moral virtue, truth, wrong conscience.*

Prijevod sažetka na engleski jezik: David Veskadijaga

